

Kirjat

Isän maassa vai maa isässä?

Arto Jokinen: Isänmaan miehet: maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sota-kirjallisuudessa. (Markku Soikkeli ja Ville Kivimäki toim.). Tampere: Vastapaino, 2019, 269 s.
ISBN 978-951-7687-04-1

Arto Jokisen teos *Isänmaan miehet* on tietokirja sodan, väkivallan ja mieheyden yhteydestä suomalaisessa kirjallisuudessa. Kirjallisuudentutkija, filosofi Markku Soikkeli ja historiantutkija Ville Kivimäki ovat tehneet Arto Jokisen ystävinä sekä hänen työnsä arvostajina poikkeuksellisen suuren työn toimittaessaan pitkittyneen väitöskirjaprosessin loppupäässä olleista teksteistä selkeän kirjan kolme vuotta Arto Jokisen kuoleman jälkeen.

Minut teoksen lukeminen johti vaikeisiin valintoihin. Edustan niitä feministisen tutkimuksen toimijoita, jotka työskentelivät sen puolesta, että väkivaltaa voitiin tutkia sukupuolistuneena, väkivallan seuraukset huomioiden. Arto Jokinen toimi tutkijana vuosina 2000–2004 johtamassani Suomen Akatemian rahoittamassa väkivallan tutkimushankkeessa. Toimin hänen väitöskirjansa ohjaajana sekä kommentoijana siirtyessäni toiseen yliopistoon. Lisäksi Arto oli monella tavalla elämänsäni ystävä. Lukiessani kohtasin kirjassa tekstinä olevaa, sen taustalla ollutta mennyttä sekä keskusteltua tulevaa. Tämä logiikka näkyy myös arvioissani.

Isänmaan miehet kuvaa maskuliinisuutta tavalla, jossa maskuliinisuuden kulttuurinen säätely on kiinnitetty suomalaiseen sotakirjallisuuteen sekä Suomen (sota)historiaan. Tutkimusaineistoina mainitut teokset kattavat vuodet 1918–2011. Niiden

analyysissa hahmotetaan maskuliinisuuden ja sotakirjoissa esitetyn väkivallan yhteenliittymää. Sitomalla tekstit historialliseen aikaan avataan sotimista, asevelvollisuutta sekä sotilaallisen identiteetin rakentamista, puolustustahtoa ja valtaa osana Suomen valtion rakentamista. Kirjallisuuden analysoinnissa irrottaudutaan perinteisistä tulkintatavoista pyrkien myös suomalaisuuden rakentamisen hahmottamiseen. Kysymys nationalismista sekä siitä, miten kansallista identiteettiä sukupuolistetaan, kulkee teoksen ytimessä. Vaikka tekstissä nostetaan esiin väkivallan traumatisoiva voima, pitäydytään sen analyysissa aineistona olevan kirjallisuuden kuvauksissa. Sukupuolen analyysi on selkeästi erilaisten maskuliinisuuksien analyysia: naiset ja mahdolliset feminiinisydet tai naisten toiminnan maskuliinisuudet näkyvät juuri sen verran kuin ne suomalaisessa sotakirjallisuudessa näkyvät. Eli vähän ja ohuesti.

Aineistoa valitessa on pyritty sota kuvaavaan, temaattisesti kattavaan, ajallisesti pitkäjänteiseen ja monimuotoiseen kirjallisuuteen sotien erilaisuus huomioiden. Arto Jokinen seurasi tiiviisti sodasta kirjoitetun teosten julkaisemista sekä julkaisemisesta tehtyjä kirjallisuushistorian selvityksiä. Kanonisoidut sotakuvaukset, yleisön mieltymykset sekä julkaistun sotakirjallisuuden erilajityypit on huomioitu lähilukemiston valinnassa. Valintojen kautta kirjoittamista ohjanneen politiikan erilaisuus kuin myös sotakokemusten jälkeisen ajan sukupolvittuminen tulee näkyviin.

Tulkintaa ohjaavaksi lähtökohdaksi nostetaan Johan Ludvig Runebergin Ruotsin ja Venäjän välistä Suomen sota (1808–1809) kuvaava *Vänrikki Stoolin tarinat (1848)*. Teos on ollut selkeästi Suomea ja suomalaisuutta rakentava sankariballadi. Suomalaisuuden aktiivisen rakentamisen vuosina 1810–1917 ei Manner-Suomen maaperällä kuitenkaan sodittu lainkaan. Runokirjassa on monta tasoa, mutta suomalaisuuden ja tietynkaltaisen maskuliinisuuden toisiinsa linkittäminen runoissa toistuu. Sankarikuolema, kansallisuusaate ja siihen liittyvä uhrautumisen ihanuus sekä naisten ja miesten roolien erilaisuus näkyvät selkeästi tavassa, jolla isät periyttävät po-

jalleen velvollisuuden suojella isänmaata ja sitä symboloivaa lippua. Kuitenkaan väkivaltaa toimintana ei juurikaan kuvata.

Sota-aikojen kirjallisuutta käsittelevät luvut kysyvät, mitä tälle sankariudelle sekä sen homososiaaliselle eetokselle oikeataan tapahtuu. Miten kerronta muuttuu kohdattaessa sisällissodan vastakkaisuutta ja ”kansanmieheyttä”, talvisodan periksiantamatonta taistelijuutta, jatkosodan tappamisosaamista sekä maskuliinisuuksien erilaisuutta? Entä mitä sodan kuvamalle suomalaisuudelle ja maskuliinisuuksille tapahtuu sodan jälkeen? Sodan kasvattama sukupolvi kohtasi puhumattomuuden sodan kokemuksesta, hävityn sodan aiheuttaman nöyryytyksen, heteroseksuaalisuutta ja myös naisten toimintaa ohjaavien normien ja valtarakenteen muuttumisen.

Sisällissotaan ajoittuvassa valkoisten ja punaisten kirjallisuudessa näkyy varsin vahvasti sodan tulkinnan ja kokemusten erot. Sisällissota tuli kummallekin osapuolelle yllätyksenä. Sotimisen syitä hahmotettiin erilaisilla tavoilla. Arto Jokinen kuvaa valkoisen Suomen ja työväen kirjallisuuden sisällöllisiä eroja samalla kun hän myös pyrkii nostamaan esiin teemojen ohittamista. Esimerkiksi vapaussotakirjallisuudessa sivuutetaan täysin se mahdol-

lisuus, että työväestö tavoitteli sosiaalisesti tasa-arvoisempaa ja itsenäistä kansallisvaltiota. Toisaalta punaisessa kirjallisuudessa mainitaan hyvin harvoin se, että taisteluihin olisi osallistunut venäläisiä. Perspektiivien erilaisuuden rinnalla kulkee kuitenkin se, että osa valkoiseen perinteeseen nivotuista kirjoista pyrki olemaan asettumatta varsinaisesti kummallekaan puolelle. Kiristynyt kansainvälinen tilanne painotti myös kansallisen yksimielisyyden merkitystä 1930-luvulta eteenpäin.

Talvisotaa käsittelevässä kirjallisuudessa Vänrikki Stoolin soturimyytti elää. Arto Jokinen kutsuu tätä militaristis-nationalistiseksi diskurssiksi. Sota ei rapauta vaan jalostaa miehen luonnetta. Kärsimyksen kestätyään mies todistaa sukupuolisen kompetenssinsa tavalla, joka ei ole mahdollista siviilissä. Talvisodan hengessä löytyy miesten välinen ainutlaatuinen solidaarisuus. Sitä ylläpitää myös tappamisen moraali, sankarikuoleman ajatus sekä ”kristillinen heimosoturisuus”. Kirjoista löytyy sankarimyyteistä tuttu absoluuttisen hyvän ja pahan välinen ikuinen kamppailu sekä arkkityyppinen perivihollinen. Työläistaustaiset henkilöahmot puuttuvat kuitenkin talvisodan kirjallisuudesta.

Jatkosodan kirjallisuudessa sotivien miesten hahmot muuttuvat.

Historiallisesti jatkosodan mahdollisuuteen oltiin jo varauduttu, toisin kuin talvisotaan. Sotaan liittyvää tiedottamista oli valmisteltu, sotaa oli myös oikeutettu. Virallinen tiedotus tarjosi sodasta yhtä kuvaa. Mutta jatkosota myös jatkui pitkään ja edellytti liittoutumista maan kanssa, joka valloitti Suomen naapurivaltioita. Ja lopulta Lapin sodassa (1944–1945) entinen kumppani piti myös karkottaa rajojen toiselle puolelle. Saksan ja Suomen asetelma olikin erikoinen. Kirjamarkkinoita hallitsivat jatkosodan alussa edelleen talvisotakirjat, mutta sodan jatkuminen, sensuuri ja ylipäättään selviytymisen paine laski sotakirjojen kysyntää. Kirjoittamisen eetos muuttui: jatkosodan kirjallisuudessa rakentuu osin huumorin avulla luotuja, uudentyyppejä maskuliinisuuksia. Vaikka sodan alkuvaihetta kuvaavissa kirjoissa lähdetään selkeästi hakemaan hyvitystä, sodan pitkittyttyä kirjat ovat jo kyynisiä ja sarkastisia. Kiinnostavaa on kuitenkin se, että kirjojen sotaa käyvät hahmot moninaistuvat. Jermuja, sodan erikoismiehiä, sissejä ja kaukopartiomiehiä tai suomalaisia ss-miehiä on enää vaikea sijoittaa Vänrikki Stoolin tarinaan ja sen avaamaan maskuliinisuuteen. Kirjallisuudessa näkyy Arto Jokisen mukaan soturieetoksen rappeutuminen.

Mutta mitä näille teemoille tapahtuu sodan jälkeen? Sodan jälkeisen kirjallisuuden analyysi-

ssa Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* vaikuttaa nousevan lähes samaan asemaan kuin mikä *Vänrikki Stoolin tarinoilla* oli. Vuonna 1954 julkaistu kirja on ollut erittäin tärkeä suomalaisuuden rakentaja. Kirja tarjosi rivisotilaille ainekset, jolla käsitellä sekä modernia sodankäyntiä että eheyttää sodan häviämistä murtunutta maskuliinisuutta. *Tuntematon sotilas* kritisoi väkivallan käyttöä, oikeutusta ja moraalialia, mutta se ei problematisoi maskuliinisuuden ja väkivallan liittoa. Suomalaisessa kirjallisuudessa maskuliinisuuden ja väkivallan problematisointi tapahtui Paavo Rintalan teoksessa *Sissiluutnantti* (1963). Samalla problematisointi tapahtui myös feminiinisyttä pilkkaamalla. Teoksen lottia käytettiin sodan mielettömyyden ja sen degeneroivan vaikutuksen kuvaamiseksi.

Isänmaan miehet on teos, joka näyttää kuinka sotakirjallisuus pohjaa kerronnallisesti vahvasti normatiivisen maskuliinisuuden ajattelutapaan silloinkin, kun kuvasto varioituu. Kirjana se on selkeä aineiston kautta rakennettu kuvaus suomalaisesta sotakirjallisuudesta. Mutta tutkimuksellisen ajattelun kannalta Arto Jokiselle tärkeä kriittisen miestutkimuksen tematiikka sekä siihen liittyvä teoreettisesti orientoitunut sukupuolistamisen analyysi, erityisesti osana väkivallan ja vallan dynamiik-

kaa sekä representaatioteoriaa, jää ohueksi.

Tuntemani Arto Jokinen hahmotti monin tavoin sukupuolen tuottamisen, kokemisen ja esittämisen monimuotoisuutta. Hänen ajatteluaan ohjasi teoreettisesti kysymys siitä, miten sukupuolta performoidaan ja miten se nivoutuu valtaan. Idealistisesti silloin, kun sukupuolta lähestytään kulttuurisesti tuotetuna ja muuntuvana, voi kirjallisuuden nähdä kykenevän fiktiivisyyden kautta mahdollisten ja piilossa olevien todellisuuksien tulkitsemiseen. Aineistoa Arto ei ajatellut vain kirjallisuutena vaan esimerkiksi Teresa de Lauretiksen teoriaan sidottuna sukupuoliteknologiana. Kirjallisuus pohjaa, uusii ja tuottaa sukupuolta merkityksellistäviä representaatioita, joita lukijat käyttävät myös omien itsetulkintojensa aineksina. Siksi kysymys siitä, mikä sotakirjallisuudessa muuttuu ja miten, on keskeinen.

Kyse ei ole vain kerronnan sisällöistä tai diskursseista vaan juuri siitä, mitä kertomisen rakenteilla, kertomatta jättämisellä ja kerronnan tyylillä tuotetaan. Kyse on merkitysten ja ajattelutapojen dynamiikasta, joiden vakiinnuttua tietyt asiat hyväksytään olemassa oleviksi, tosiksi. Niistä irtaantuminen vaatii koskettavaa muutosta. Arto Jokisen tavoitteena oli sotakirjallisuuden sukupuolinen

ja feministinen luenta, vastakarvaan-ajattelu. Lukemani teos puolestaan avaa enemmän sitä, miten tämä turkki oikeastaan rakentuu.

Arto Jokisen kesken jääneen elämäntyön esipuheessa Ville Kivimäki mainitsee vuoden 2007, jolloin väitöskirja vaikutti olevan valmis esitarkistukseen. Tapasin Arton tuolloin Tampereella. Ehdotin väitöskirjaa esitarkistukseen, mutta Arto kieltäytyi: johdanto piti vielä muuttaa. Ja jälleen elämä ryhtyi järjestämään itseään. Tapasimme viimeisen kerran ennen vuodenvaihdetta 2015. Tuolloin käsitelimme väitöskirjan loppuluvun ja keskustelimme uuteen siirtymisestä. Minä olin selviytynyt lähelle kuolemaa vieneestä sairaudesta ja palaamassa töihin. Arto mietti sitä, mihin hän suuntautuisi väitöskirjan jälkeen. Hän oli tekemässä uutta elämää, joka kuitenkin päättyi 19.2.2016.

Asevelvollisuus oli asia, josta keskustelimme jatkuvasti. Teemaan liittyen ennustan, että tulemme kohtaamaan ympäristö- ja talousmuutoksen ajamana ja valtaan sidottuna kysymyksen asepalveluksesta, maanpuolustuksesta, sen kaupallistamisesta ja yhtiöittämisestä. Diskursiivisesti on tapahtunut jo nyt maanpuolustuksen, ammattiarmeijan ja kaupallisten turvallisuuspalvelujen sekoittuminen glo-

baalien yritysten taloudellisiin intresseihin. Tämän rinnalla kulkevassa, kokonaisturvallisuutta korostavassa poliittisessa keskustelussa valtioiden toiminta yhdistetään ilmastonmuutokseen ja maahanmuuttoon samalla kun taloudellisten toimijoiden rooli asettuu mahdollistamiseen. Olemme jo medioituneessa arjessa kohdanneet eri intressien ohjaamat kysymykset kansallisesta identiteetistä ja isänmaallisuudesta. Analyysit siitä, miten sukupuolta performoidaan ja representoidaan, kuten myös kysymys siitä, mitä osaamme kulttuurisesti lukea ja välittää, ovat keskeisiä vallan uusjakojen tunnistamisessa.

Suvi Ronkainen